

NAUJAI SURASTI LATVIŲ KALBOS TARMINIAI LITUANIZMAI

Per Latvijos TSR MA Kalbos ir literatūros instituto tarminės leksikos rinkimo mokslines ekspedicijas Latvijos–Lietuvos pasienyje rasta į Miülenbacho latvių kalbos žodyną bei jo papildymus nepatekusių (ir todėl iki šiol leksikos tyrinėtojams neprieinamų) latvių kalbos lituanizmų. Čia jie ir apžvelgiami. Vienas kitas iš jų tėra jau anksčiau žinoto lituanizmo kitoniškas variantas ar vedinys.

išeīge „moteris, mėgstanti dažnai kur nors išeiti“ Lietuvos TSR Akmenės rajono Alsioose ir Akmenėje. – Kadangi LKŽ panašių formų neaptikta, čia turime, gal būt, pačių latvių padarytą vedinį iš tokių lietuviškų formų, kaip, pvz., bdv. *išeigūs*, -i „kurs mėgsta išeigas, išėjimus (į svečius), pramogas“ LKŽ V 178.

*izgīndelis*² „labai sulysęs, su atsikišusiais kaulais žmogus“ Bauskės rajono Panemunėje. – Vedinys iš lietuviškos kilmės veiksmazodžio *izgīndēt* „sulysti“, pateikto iš Bauskės ME I 743, *izgīndēt*² Bauskės raj. Jaunsaulėje ir Stučkos raj. Kurmenėje. Plg. lie. *išgėsti* (-geñda, -gėdo).

*karšīnāt*¹ „išlaikyti seną žmogų, duoti išimtinę“ (la. *mani karšina*: lie. *manė kāršina*) Lietuvos TSR apie Akmenę. – Iš lie. *kāršinti*. Latvių tarmėse jam atliepia pačių latvių forma su -s-: *kārsināt* arba *karsināt*¹ (žr. *II kārsināt* ME II 163).

koštōns „kaštanas“ Stučkos raj. Kurmenėje. – Plg. lie. *kaštōnas* (šalia *kaštānas*), kuris, skirtingai nuo la. (lit. k.) germanizmo *kastanis*, skolintas per slavus.

sakrapšķīt (naudu) prk. „sunkiai surasti (pinigų)“ Lietuvos TSR apie Akmenę. – Matyt, iš lie. *sukrapštýti* (pinigus).

ķepalātiēs Duobelės raj. Penkulėje, kur, žiūrint į visai mažo vaiko eisną, sakoma: *redz, kâ viņš ķepalājas!* „matai, kaip jis kapstosi!“; *ķepalājas uz priēķšu*² „kapstosi į priekį“. – Gal būt, kildintinas iš lie. *ķepalúotis* 2 „tvarkytis“ LKŽ V 573. Plg. ir lituanizmą *ķepāt* arba *ķepuôt* ME II 366 (irgi reiškia visai mažo vaiko eisną).

¹ Čia atkreipiamas dėmesys į tai, kad tautosilabiniuose¹ junginiuose *ar, er* latvių žemgališkų šnektų atstovai (taip pat ir Lietuvos TSR Akmenės rajono latviai) dažnai ir dabar *a* ir *e* taria trumpai – nepriklausomai nuo priegaidės. Balsių *a* ir *e* trumpumą minėtoje pozicijoje išlaikyti padėjo žemgališkoms šnektoms būdinga stipresnė ar silpnesnė, dabar vietomis jau smarkiai nykstanti, anaptiksė.

keptiês Stučkos raj. Kurmenėje, kur *man jau² kępâs* „man jau kepa (keptu-
vėje gaminamas valgis)“ kartais pasakoma vietoj la. trm. *čępâs* (lit. k. *čępas*, bendr.
ceptiês). – Iš lie. *kępti* (*kępa, kępė*), nes vartojama pačiame pasienyje.

kiņpe „kempinė, pintis“ Bauskėje. – Iš lie. ryt. *kimpė*. Tokia pat reikšme
ME II 364 iš Bauskės pateikta *kempe* bei *keņpis* [!](s. v. *kempiņš*) < lie. *kėmpė* „t.p.“.
Plg. ir *I kimpis* ME II 381.

sakiņpēt „sukempėti“ Bauskėje. – Iš lituanizmo *kiņpe* (žr. aukščiau) arba
tiesiai iš lie. ryt. *kimpėti*.

kīrbis² „kirmėlė, kuri graužia medinius daiktus, kirmgrauža“ Bauskės raj.
Bruknoje ir Stučkos raj. Taurkalnėje. – Plg. lie. *kirbėti* „knibždėti“ LKŽ V 831 ir la.
lituanizmą *kirbinât* „knibždėti“ (apie Bauskę *kiřbinât* „(nosį) krapštyti“) < lie.
kīrbinti ME III 383.

kiřka „įrankis ledams ir sušalusiai žemei kapoti“ Saldaus raj. Vadakstėje,
kiřka² „t. p.“ Duobelės raj. Vecaucėje. – Veikiau iš lie. *kirka* (labai paplitusio
lietuvių tarmėse), negu tiesiai ir rusų *киркá*.

kiřkât² „su kirka kapoti (sušalusią žemę)“ Duobelės raj. Vecaucėje. – Matyt,
padarytas iš *kiřka²* (žr. aukščiau). Plg. ir lie. trm. *kirkuoti* „t. p.“.

kīrmeklis² „kuris visada gulinėja, tinginiauja“ Bauskės raj. Panemunėje, *kiř-
meklis²* keiksmaz. Saldaus raj. Vadakstėje. – Iš *kīrmīt²* || *kiřmīt²* „gulinėti; nieko
neveikti“ < lie. *kīrmýti* „t. p.“. Plg. *kiřmēt* ME II 384, EH I 704 ir *kīrmīt* ME
II 384.

kuzis „sumuštas virtas kiaušinis“ Bauskėje, „sumuštas margutis“ Bauskės raj.
Bruknoje ir Yslycėje || *kuze* „sumuštas virtas kiaušinis“, kartu ir reikšme „sumuš-
tas margutis“ Bauskės rajono Barbelėje, Bruknoje², Panemunėje, Skaistkalnėje
ir Stučkos rajono Kurmenėje. ME II 39 forma *kuzis* iš Sesavos (Žemgaloje) ir Aluo-
jos (šiaurės vakarų Vidžemėje) pateikta reikšme „indas“. – Iš lie. *kiūžis* „sumuš-
tas, sukiužęs kiaušinis“ (plačiai šiaurinėse tarmėse) ir „sukiužęs indas“ iš *kiūžti*
„dužti, skilti (apie kiaušinį, indą)“. Žr. LKŽ V 931. -z- vietoj lietuviškojo -ž-
yra atsiradęs greičiausiai dėl prisitaikymo prie latvių -iĵo- ir -ē- kamienų linksnia-
vimo sistemų, kur priešgalūninis -z- kaitaliojasi su -ž- < -zj-: vns. vard. *kuzis*, kilm.
kuža, naud. *kužam* (taip Bauskės apylinkėse), gal. (ir įnag.) *kuzi*, viet. *kuzi*, dgs.
vard. *kuži*, kilm. *kužu*, naud. ir įnag. *kužiem*, gal. *kužus*, viet. *kužuos*, – taip pat,
kaip la. *vēzis* „vėžys“, kilm. *vēža*, naud. *vēžam* || *vēzim* ir t. t. -ē- kamieno forma
kuze (dgs. kilm. *kužu*; kiti linksniai su -z-) šalia *kuzis* tikriausiai yra atsiradusi to-
dėl, kad moteriškos giminės yra la. *uōla* „kiaušinis“.

² ME II 392 iš šios vietos pateiktoji forma *ķuse* (su -s-!) „ein gekochtes, zerschlagenes Ei“
yra klaida, ten patekusi jau iš pirminio šaltinio: „Etnografiskas ziņas par latweefcheem“ II 50,
Rigā, 1892 (laikraščio „Deenas Lapa“ priedas).

padegielis „kam per gaisrą visas turtas sudegęs“ Saldaus raj. Vadakstėje (Prieduloje). – Iš lie. *padėgėlis* (su žemaitišku *-ie-* < *-ė-*). Kitur Lietuvos pasienyje yra paplitusios tos pat reikšmės lituanizmo formos *padegis* ir *padegelis*, Neretoje *padegėlis*; žr. ME III 16 (s. v. *padėgulis*).

panagi (*-ijo-* kamieno dgs. vard.) Bauskėje. – Dėl *-g-* vietoj *-dž-* < *-dzj-* (be to, težinomas netoli Lietuvos sienos) iš lie. tokios pat reikšmės *pānagēs* (: la. *panadzes* || *panadži*). Toliau nuo Lietuvos sienos tokia forma galėtų būti aiškinama ir pamatinio žodžio *nags* (: lie. *nāgas*) įtaka.

*paŕpe|i*² „iš miltų padaryti smulkūs, kieti kukuliukai“ Lietuvos TSR apie Akmenę. – Iš lie. *pārpeliai*, nes visai netoli, Latvijos teritorijoje, paplitusios su onomatopėjiniu veiksmazodžiu *parpināt* (plg. lie. *paŕpti*) siejamos formos *parpaliņi* ir *parpaliņas*; plg. ir *paŕpalas*² ME III 92 (s. v. *parpala*), EH II 168 ir *parpali(ņi)* EH II 168.

prakaul[i]s „sulysęs, sudžiūvęs žmogus ar gyvulys“ Bauskės raj. Panemunėje. – Iš lie. *prakaūlis* „t. p.“. Latvių kalbos vidurio dialekte (kuris yra latvių bendrinės kalbos pagrindas) priešdėlis *pra-* (taip pat ir prielinksnis *pra*) jau yra visai išnykęs.

ramule – gėlės pavadinimas Lietuvos TSR Akmenėje ir Akmenės rajono Klykoliuose. Artimiausiose Latvijos vietose: Vadakstėje, Vecaucėje, Snikerėje ir Ukruose ši gėlė vadinama visai kitaip. Ir Klykoliuose kartais ji vadinama *bal̄tā* „baltoji“ (nes be jos dar yra panaši, bet geltonai žydinti *dzeļtņnā* „geltonoji“). – Iš tokios pat reikšmės lie. *ramulė* (žr. Frenkelio žodyną – FEW 696). Plg. *ramuoļi* ME III 476.

sādus „kaimas; sodžius“ Saldaus rajono Vadakstėje apie Priedulą (gretimose šnektose paplitęs lituanizmas *sādžus* < lie. *sōdžius*, rečiau *sādža* < lie. *sodžiā*) ir Lietuvoje apie Akmenę (Alsioose, Klykoliuose³, Vegeriuose). – Plg. lie. žem. *sodā* FEW 854.

*šaipata*² „kuris arba (dažniau) kuri mėgsta šaipytis“ Bauskės raj. Stelpėje. – Plg. la. lituanizmą *šaipītiēs*² < lie. *šaipytis* ME IV 1; su *-ata* iš lietuvių tarmių tuo tarpu žinomas tik kito šaknies balsių kaitos laipsnio *šipata* „kas vis šypsosi, šypla“ (Kupiškyje); „kas mėgsta kitą pašiepti, šaipokas“ (Griškabūdyje, Pilviškiuose, Prienuose).

šeriks „(seniau) dvaro gyvulių šėrėjas ir kerdžius“ Bauskėje⁴ ir jos apylinkėse: Ceraukstėje, Yslycėje, Jaunsaulėje, Panemunėje, Rundalėje ir Vecsaulėje. – Iš lie. *šėrikas* „kas liuobia, šeria gyvulius“. Ten pat, į rytus nuo šių vietų: Barbelėje, Bruknoje, Kurmenėje, Skaistkalnėje, Stelpėje ir Taurkalnėje – vartojama kita, jau ME IV 17 (iš Lietuvos pasienio – tarp Bauskės ir Neretos) bei EH II 625 (iš Mazzalvos, Kurmenės, Skaistkalnės) pateikta forma – *šeruks*.

³ Klykolius nuo Priedulos skiria tikrai Vadaksties upė.

⁴ Prie Bauskės miesto šis žodis dabar reiškia kolūkio gyvulių šėrėją.

špēga vietoj la. lit. k. *pīga* (tarmėse ir su parazitiniais *s-*, *š-*; greičiausiai iš br. *Phiā* ME III 212) vartojama Lietuvos TSR apie Akmenę. — Plg. lie. slavizmą *špygà* FEW 126 (s. v. *fygà*).

Pateikti lituanizmai yra grynai tarminiai žodžiai, pažįstami tiktai atskirose vietose. Be to, dabartiniu metu jų vartojimas nuolat siaurėja. Kaip visos leksinės tarmybės, pamažu nyksta ir latvių tarmių lituanizmai. Jaunoji karta dažnai jų nebepažįsta. Labiausiai latvių tarmėse yra įsišakniję ir išsilaikę tie lituanizmai, kurie dėl savo reikšmės savitumo neturi tikro latviško atitikmens. Pavyzdžiui, iš Bauskės apylinkių pateiktas skolinys *kuzis* || *kuze* turi siauresnę, labiau specifinę reikšmę, negu la. *uōla* „kiaušinis“; dar plačiau — Bauskės apylinkėse ir į rytus nuo jų — paplitęs *šeriks* || *šeruks* yra įsigalėjęs tartum termino — asmens profesinio pavadinimo — reikšme. Savotiškų skolinių iš lietuvių kalbos pasitaiko Lietuvos TSR Akmenės rajono latvių tarmėje. Ten pat šalia, Latvijos TSR teritorijoje, jie arba nevartojami (pvz., *išeīge*, *karšināt*, *pārpeļi*², *ramule*), arba žinomi kitokia forma (pvz., *sāds*, Latvijoje *sādžus*).

Straipsnyje paminėti ir keli skoliniai, kuriuos patys lietuviai yra gavę iš slavų.

Dėl riboto vartojimo ploto šiame straipsnyje apžvelgti lituanizmai, išskyrus keletą (pvz.: *izgīndelis*², lengvai susiejamą su vksmž. *izgīndēt*, pasitaikančiu ir latvių literatūrinėje kalboje; *panagi* — visiems priminsiantį pamatinį žodį *nags* „nagas“; *sāds*, artimą kitur vartojamam *sādžus*, ar, kaip ir latvių literatūrinėje kalboje, *sādža*), daugeliui latvių net nesuprantami. Dėl savo retumo jie ir kalbos mokslui kol kas buvo likę nežinomi.

ВНОВЬ НАЙДЕННЫЕ ЛИТУАНИЗМЫ В ЛАТЫШСКИХ ГОВОРАХ

Резюме

Во время экспедиций по сбору лексики говоров, организованных Институтом языка и литературы АН Латвийской ССР, в пограничных местностях Латвии и Литвы в латышских говорах найдены заимствования из литовского языка, которые или не попали в „Словарь латышского языка К. Мюленбаха“ Я. Эндзелина (ME) и в дополнения к нему (EH), или там они отмечены в другой форме или другом значении. В данной статье рассмотрены 23 литуанизма. 7 из них представлены в речи латышей района Акмяне Литовской ССР: *išeīge* „женщина, которая любит часто куда-нибудь ходить (напр., в гости)“; — из лит. adj. *išeigūs*, *-i*, „кто любит куда-нибудь пойти (напр., в гости)“; *karšināt* „содержать старого человека, кормить по старости“ — < лит. *kāršinti*; *sakrapšķit* (*naūdu*) перен. „с трудом добыть (деньги)“ — вероятно, из лит. *sukrapštyti* (*pinigus*); *pārpeļi*² „приготовленные (клёцки) из муки, маленькие, твёрдые“ — из лит. *pārpeļiai*; *ramule* „маргаритка“ — < лит. *ramulė*; *sāds* „деревня, село“ — ср. лит. жем. *sodā*; *špīga* „фига“ — из лит. славянизма *špygà*. Другие литуанизмы (в числе 16) записаны в окрестности Бауски и Добеле Латвийской ССР, а некоторые из них и в прилегающих районах Стучки и Салдус. В Бауском районе *izgīndelis*², „тощий, костлявый человек“ — из лат. литуанизма *izgīndēt* „отощать,

похудеть“; *ķimpe* „трутник“ — < вост. лит. *ķimpė*; *saķim̃pēt* — от *ķimpe* или из лит. *ķimpėti*; *ķirbis*² „древоточец“ (и в районе Стучки) — ср. лит. *ķirbėti* „кишеть“ и лат. литуанизм *ķirbināt* „то же“; *ķirmeklis*² „соня, лентяй“ — из *ķirmīt* „спать, бездельничать“ < лит. *ķirmýti* „то же“; *ķuzis*||*ķuze* „разбитое, варенное (пасхальное) яйцо“ — < лит. *ķiū-žis* „разбитое, расколотое яйцо“; *panāgi* — из лит. *pānagės* того же значения (: лат. *panadzes*||*panadžī*); *prakaul[i]s* „отощавший, похудевший человек или животное“ — < лит. *prakaūlis* „то же“; *šaipata*² „тот или (чаще) та, кто любит издеваться“ — ср. лат. литуанизм *šaipitiēš*² < лит. *šaipýtis* „издеваться“; *šeriks* „скотник или старший пастух“ — < лит. *šerīkas* „то же“. В районе Стучки: *koštons* — из лит. славянизма *kaštōnas*; *ķeṣṣtiēš* (вместо лат. *ceptiēš*) — из лит. *ķeṣṣti* (*kēpa*, *kēpē*). В Добельском районе: *ķeṣṣpalātiēš* (обозначает походку совсем маленького ребёнка) — может быть, из лит. *kepalūotis* „копаться, канителиться“, ср. также литуанизм *ķeṣṣpāt*||*ķeṣṣpuōt* МЕ II 366; *ķiṣka*²||*ķiṣka* (район Салдус) „кирка“ — из лит. *kirka* (< русск. *кирка*); *ķiṣkāt*² „киркой копать (мёрзлую землю)“ — от *ķiṣka*², но ср. также и лит. *ķirkuoti* „то же“. В Салдусском районе: *padēgielis* „погорелец“ — из лит. *padēgēlis* (с жем. *-ie-* < *-ė-*).